Galib ŠLJIVO

DODJELJIVANJE AUSTRIJSKOG DRŽAVLJANSTVA OSMANSKIM PODANICIMA U EJALETU BOSNA OD SREDINE XIX STOLJEĆA
- KAO POJAVA DUGOG TRAJANJA -

Sažetak

EJALET BOSNA se od sredine XIX stoljeća našao u vrtlogu interesiranja evropskih država koje su nastojale da ostvare svoj dalekosežniji uticaj širenja na pogranične dijelove Osmanskog carstva, u prvom redu na EJALET BOSNU. U pitanju su, u prvom redu Austrijsko carstvo, ništa manje Srbija, ali i Italija, Francuska, Rusija, pa i Kraljevina Pruska. Bilo je to vrijeme doba opadanja moći Osmanskog carstva, ali i vrijeme uspona evropskih država u Evropi nakon neuspjeha „Napoleonovog pohoda" u Evropi. Da bi ostvarile taj cilj otvorile su svoje konzulate i time dobile mogućnost osmatranja prilika u ovoj osmanskoj provinciji. Istovremeno su nastojale da izazivaju nezadovoljstvo svojih istovjernika, na koje su se oslanjale, pa i dodjeljivanje državljanstva, Austrija i Rusija u prvom redu. Izazivanja nezadovoljstva u Bosni i Hercegovini prvenstvano među hrišćanskim stanovništvom koji je počeo od sredine XIX stoljeća kao pojava dugog trajanja vidljiv je i u narednim stoljećima, pa traje sve do danas, iako se vlast Osmanskog carstva povukla sa tih prostora.

Ključne riječi: *Ejalet Bosna, Austrija, Rusija, Srbija, Francuska, Osmansko carstvo, austrijski Generalni konzulat, dr Otto Blau, Omer Lutfi-paša, Dževdet-paša, Šerif Osman-paša, Jovanović.*

GRANTING AUSTRIAN CITIZENSHIP TO OTTOMAN SUBJECTS IN THE EYALET OF BOSNIA FROM MID-19TH CENTURY

- AS A LONG-LASTING PHENOMENON -

Abstract

In the mid-19th century, the Elayet of Bosnia found itself in the maelstrom of interest by European countries, which strove to attain long-reaching influence by expanding to border regions of the Ottoman Empire, primarily to the Elayet of Bosnia. It primarily pertains to the Austrian Empire, though no less to Serbia, as well as Italy, France, Russia and the Kingdom of Prussia. It was the time of the declining of power of the Ottoman Empire, and the time of the rising of European countries after the failure of "Napoleon's campaign" in Europe. To achieve their goal, these countries opened their consulates and thus gained the opportunity to observe circumstances in this Ottoman province. At the same time, they strove to arouse dissatisfaction of their coreligionists that they relied upon. It was particularly true of Austria and Russia. Arousing dissatisfaction in Bosnia and Herzegovina, primarily among Christian population, which began in the mid-19th century as a long-lasting phenomenon, was visible in the following centuries as well, and it exists even today, although the Ottoman Empire withdrew from these regions.

Key words: *The Elayet of Bosnia, Austria, Russia, Serbia, France, Ottoman Empire, Austrian Consulate-General, dr Otto Blau, Omer Lutfi-pasha, Dževdet-pasha, Šerif Osman-pasha, Jovanović*.

Na granici Bosne s Austrijom od Bečkog kongresa 1815. godine pa sve do austrijske okupacije 1878. godine učestali su incidenti zbog kojih je austrijska vlada pokretala rasprave na Uzvišenoj Porti, a od uspostavljanja Generalnog konzulata u Sarajevu i sa bosanskim ejaletskim vlastima. U pitanju su incidenti na pograničnim mjestima okupljanja, prelasku granice, vršljanju razbojničkih bandi, te pljačkanju karavana koji su nosili trgovačku robu i tako uznemiravali stanovnike pograničnih krajeva. Iako je postepeno za prelaz na susjedno austrijsko područje bila potrebna osmanska teskera, ali i za ulazak u Bosanski ejalet bili su potrebni odgovarajući austrijski dokumenti. Povremeni incidenti kao onaj zbog kojeg je Kninski pretor uputio buljubaši pismo kojim je protestovao što bosanske đumrukčije neovlašteno prelaze granicu i naplaćuju đumruk na austrijskoj strani. *Ni naši poreznici,* tvrdio je Kninski pretor, *ne prelaze u Osmansko carstvo da ubiru danak, pa tako ni vaši ne smiju prelaziti u Vojnu krajinu*. „Bilo mi je prikazato nomade za malo da niesu vaši niekakvi ljudi zametnuli smutnju na skeli kod Graba, budući da su otili ufatit, na nasoi strani jednog vašeg podložnika".[1] Ovakva povreda granica je ipak brzo rješena na licu mjesta, pa su izostali sporovi u Sarajevu ili Istanbulu.

Zbog učestalih sporova, u Livnu je 20. aprila 1853. otvorena konzularna agencija austrijskog Generalnog konzulata u Sarajevu. Na osnovu izvještaja konzularnog agenta Spiridona Rajkovića znamo kako je Ratib-efendija stigao u Livno 22. aprila 1853. godine. On je sazvao gradsko vijeće da bi ispitao nepravilnosti u kajmakamovom radu, a da bi to saznao prvo upitao muslimanske predstavnike u vijeću da li imaju primjedaba na Ali-pašinu upravu, na šta su oni odgovorili da nemaju i da su zadovoljni. Potom se obratio istim pitanjem hrišćanskim predstavnicima, i oni su odgovorili da nemaju zamjerke, pa se pokazalo kako su u Livnu zadovoljni Ali-pašinom upravom, što nikako nije odgovaralo stvarnom stanju. Kad se znalo kako je Ratib-efendija bio odan piću i da je za vrijeme svog boravka u Livnu stalno bio pod uticajem alkohola, nije ni mogao valjano obaviti zadatak koji je dobio od specijalnog komesara Ćamil-paše.[2]

---

[1] Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (dalje: ABiH, S,), Austrougarski Generalni konzulat, Sarajevo, dalje: AUGK S), 712/852. Banjaluka, 24. juli 1852.; ABiH S, AUGK S,. 336/852. Banjaluka, 24. juli 1852.; ABiH S, AUGK S, 657/852. Banjaluka, 24. Juli 1852.

[2] HHStA W, P.A. XXXVIII, G. K. Sarajevo/100, Atanasković Buolu Šauenštajnu. Sarajevo, 23. juni 1853.

Prema onome kako je rješavao sporove u Bosni, Ćamil-paša nije ispunio očekivanja austrijskih vlasti. Ipak, u vrijeme njegovog boravka u Bosni i Hercegovini izvršene su mnoge promjene. Tako je hadži Ali-paša smijenjen sa dužnosti travničkog kajmakama i postavljen za banjalučkog. Smijenjeni su i kajmakami: banjalučki Galib-efendija i bihaćki Šaćir-efendija, zatim Ismail-paša i defderdar Šakir-efendlija, a medžlisi su dopunjeni novim članovima. Međutim, Ćamil-paša nije ispitivao optužbe hrišćanskog stanovništva, na koje je naročito ukazivala austrijska diplomatija.



PANORAMA LIVNA (HLIVNA) SA ZAPADNE STRANE, SREDINA 19. STOLJEĆA. FOTO: ARHIV BANU.

Možda je Ćamil-paša uklanjajući čelne predstavnike vlasti, pa i proklamovanjem fermana, indirektno uticao na to da se smanje zloupotrebe, što austrijska diplomatija nije vidjela ili nije htjela da vidi. Stoga je i Atanasković pri ocjenjivanju Ćamil-pašinog rada u Bosni mogao samo da konstatuje da je on postigao vrlo male rezultate. Zato je generalkonzul zaključio da će u Bosni i dalje ostati isto onakvo stanje kakvo je bilo i prije komesarovog dolaska u Bosnu, i to iz razloga, koji je naveo generalkonzul što je i Ćamil-paša, kao musliman, bio fanatik jer je smatrao da svi ustupci hrišćanima vode propasti islama. Dopisnik *Narodnih novina* iz Bosanske krajine napada lokalne vlasti i kaže: „Carstvo se napinja i svašta počima, ali nijedna stvar uspjeha neima, jer neima odanih ljudih. Svi ga varaju, svi ga globe i gule kao dušmanina svoga. Svi njegovi povjerenici i činovnici, barem oni u Bosni, koje poznajem, jesu razrušitelji carstva osmanskoga, oni vuku toliki hajluk (platju), varaju i kradu haznu, gule svakoga i muslomana i hristjana gdigod mogu, i štogod mogu se dočepaju, gutaju i žderu kao gladne zlogodnjače po pustim barama žabe i daždevnjake“.[3] Generalkonzulu Atanaskoviću je bilo dojavljeno u povjerenju i to da je Ćamil-paša prije odlaska iz Sarajeva u Tuzlu izjavio kako namjerava da u Sarajevu osnuje štampariju u kojoj bi se štampale novine. U Zagreb je već bilu upućena osoba, čije se ime nije znalo, da se obuči u litografiji. Atanaskoviću je odranije bila poznata ideja da se u Bosni štampaju novine. Ona je poticala od franjevaca Andrije Kujundžića i Lovre Karaule, koji su preko francuskog vicekonzula predlagali Huršid-paši da pokrene novine da bi se njima pobijale vijesti objavljene u austrijskim novinama koje su pisale o nevoljama bosanskog stanovništva.[4] I na ovaj način nije bilo sumnje u to da je Ćamil-paša ipak unekoliko uticao na to da se izmijeni stanje u Bosni i da se zavede red u upravi. Prije svega je riječ o popisu nepokretne imovine na osnovu kojeg je potom razrezivan porez. U istom smislu je obavljen i popis kuća i na njih su stavljeni tahte sa brojevima. Izgleda da je numerisanje kuća bila Ćamil-pašina lična ideja jer se on njome bavio i u vrijeme kad je bio bosanski valija, pa je još tada i prozvan „Tahtar-paša”.[5] Ćamil-paši se pripisuje i naredba kojom je zabranio bosanskim pravoslavcima da upotrebljavaju ime Srbin. Oni su se morali nazivati „grčki (rum) milet”, a rimokatolici, koji su se dotad obično nazivali Latini, morali su se zvati „katolički milet“. Ovo je prvi put da jedan osmanski dostojanstvenik ulazi u vjerske i nacionalne odnose u Bosni. Da li se u Bosni, u to vrijeme,

[3] Berislav Gavranović, ***Bosna i Hercegovina od 1853. – do 1870.godine***. Sarajevo 1956. (dalje: B. Gavranović, Bosna i Hercegovina,), 75-76; Narodne novine, 28. april 1853.

[4] Ferdo Šišić, ***Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa (1850.-1852.)***. Subotica, 1938.,(dalje: F. Šišić, Bosna i Hercegovina,), 74-76.

[5] HHStA W, P.A. XXXVIII, G. K. Sarajevo/100, Atanasković grofu Buolu Šauenštajnu. Sarajevo, 10. februar 1853.

počela buditi svijest o nacionalnoj pripadnosti, pa su vladini činovnici nastojali da taj proces spriječe u začetku, ili su pokušavali spriječiti miješanje Austrije i Srbije u bosanske stvari neposredno pred krimski rat, ne vidi se iz historijskih izvora koje smo istražili.[6] Vjerovatnije je da je bila uočena usmena agitacija iz susjednih zemalja, pa i iz novina, te je Ćamil-paša htio spriječiti te uticaje. Poznato je, naprimjer, da je Huršid-paša redovno dobijao *Narodne novine, Srbski dnevnik* i *Srpske beogradske novine*. Pošto nije znao „ilirski jezik", tumač mu je prevodio tekstove na turski.[7] A u njima su objavljivani izmišljeni ili namjerno netačni podaci s ciljem stvaranja nepovjerenja prema vlastima ili između muslimana i nemuslimana.



PANORAMA LIVNA (HLIVNA) SA JUŽNE STRANE, SREDINA 19. STOLJEĆA. FOTO: ARHIV BANU.

[6] Narodne novine, 11. mart 1853.

[7] B. Gavranović, ***Bosna i Hercegovina***, 33-35.

Iz Livna je konzularni agent Dembicki 26. marta 1860. izvijestio Generalni konzulat u Sarajevu da je opozvan privremeni mudir Mehmed-aga, a njegov položaj je već preuzeo Mehmed-beg. Dembicki nije znao ništa o novom livanjskom mudiru, ali je čuo da je prijazan i sposoban čovjek ali je sa žaljenjem izvijestio kako mu Mehmed-beg nije upriličio posjetu, niti mu je pismeno saopštio svoj dolazak, što se inače nije ranije događalo. U Livnu nije bilo pripadnika bašibozuka; na njihovo mjesto je došlo 290 pripadnika nizama kojima je komandovao Hadžiaga Sčeta koji je unaprijeđen u čin bimbaše, iako je u Livnu bio poznat kao trgovac i član medžlisa. Bogati Firdusbeg je predložio valiji da mu odobri da pod svojom komandom okupi mlade muslimanske plemiće koje bi obučio i pripremio za ratovanje; za rat se pripremio i Ibrahimaga Bušatlija.[8] Dembicki je posebno naglasio da cijeli livanjski mudirluk ima samo 35 zaptija, a koristio ih je da bi priveli razne prekršitelje i dezertere, ali su oni to radili besplatno, pa im je on davao bakšiš. Tražio je da se taj novac isplati iz državne kase.[9] U livanjskom kraju je oko 800 osmanskih podanika primilo austrijsko državljanstvo; a na pridobijanju osmanskih podanika, su najviše radili gvardijan Karaula i svećenici iz Aržana i Imotskog.[10]

Na austrijsko-osmanskoj granici je bilo naseljeno katoličko i muslimansko stanovništvo. Ubrzo se pokazalo zašto su osmanski podanici primili austrijsko državljanstvo. Naime, kad je početkom aprila 1860. u livanjski kraj stigao konjički major iz Hercegovine da bi snabdio sijeno za konje jer su seljaci koji su dotad isporučivali furaž odbili da to i dalje čine pozivajući se na svoje novostečeno austrijsko podaništvo. Onda se i livanjski mudir zainteresirao za ove nove austrijske podanike, ali mu konzul Dembicki nije mogao ništa reći pošto nije bio upućen u tu stvar rekavši: „Ja sam carski činovnik i bez odobrenja viših vlasti ne smijem na svoju ruku raditi“. A u Hercegovini se to činilo otvoreno, pa je Dembicki čuo da i ruski konzul u Mostaru daje rusko podaništvo svakom ko zatraži, a uz to čak daruje i po 150 pjastera. Kod Dembickog se 1. aprila obreo protosinđel manastira Sveti Nikola iz Nove Varoši koga je pratio jedan mlađi sveštenik; oni su se žalili da im je grahovski mudir spriječio dolazak u Grahovo, iako su imali uredna dokumenta. Pravoslavni mitropolit iz Sarajeva im je dozvolio da mogu po Bosni ubirati milostinju za manastir. On se umnogom razlikovao od ljudi njegovog zvanja u Bosni, pa i po načinu odijevanja, govorio je „ilirski“, ali bi ubrzo,

[8] ABiH S, AUGK S, 247/1860, Dembicki Generalnom konzulatu. Livno, 26. mart 1860.s

[9] ABiH S, AUGK S, 272/1860, Dembicki Generalnom konzulatu. Livno, 2. april 1860; ABiH S, AUGK S, 367/1860, Dembicki Generalnom konzulatu. Livno, 28. april 1860.

[10] ABiH S, AUGK S, 292/1860, Dembicki Generalnom konzulatu. Livno, 6. april 1860.

u toku razgovora, nastavio bi talijanskim jezikom koji je govorio sasvim dobro. Konzul Dembicki je procijenio da je protosinđel došao u Livno po sasvim drugom zadatku, a sakupljanje milostinje je bila samo isprika jer je poznato da su livanjska sela siromašna. To se uočilo po tome što je išao po selima i držao propovijedi, a u drugom hanu mu je odsjela pratnja sa tri konja; njegovo ponašanje je izazvalo još veću sumnju zato što je politizirao sa franjevcima. Inače su prilike u Livnu zaslužívale posebnu pažnju: „turci", „grci" i katolici su motrili jedni na druge, ali niko od njih ne umije da kaže zašto to čini. Prirodno je bilo da raja mrzi posjednike zbog izrabljivanja, jer posjednici nisu ni pomišljali da ublaže rajinske teškoće. Tako je bimbaša bašibozuka Hadžiaga Sčeta koji je imao mnogo kmetova, jednom od njih, vlasniku 50 ovaca, dvije krave, dva vola i jednog konja i koji je kamenjem ogradio svoju parcelu, otkazao prije dvije sedmice. Kmet se požalio mudiru, ali Dembicki nije znao šta je odlučeno jedino je saznao da je kmet ostao i dalje na zemlji.[11]

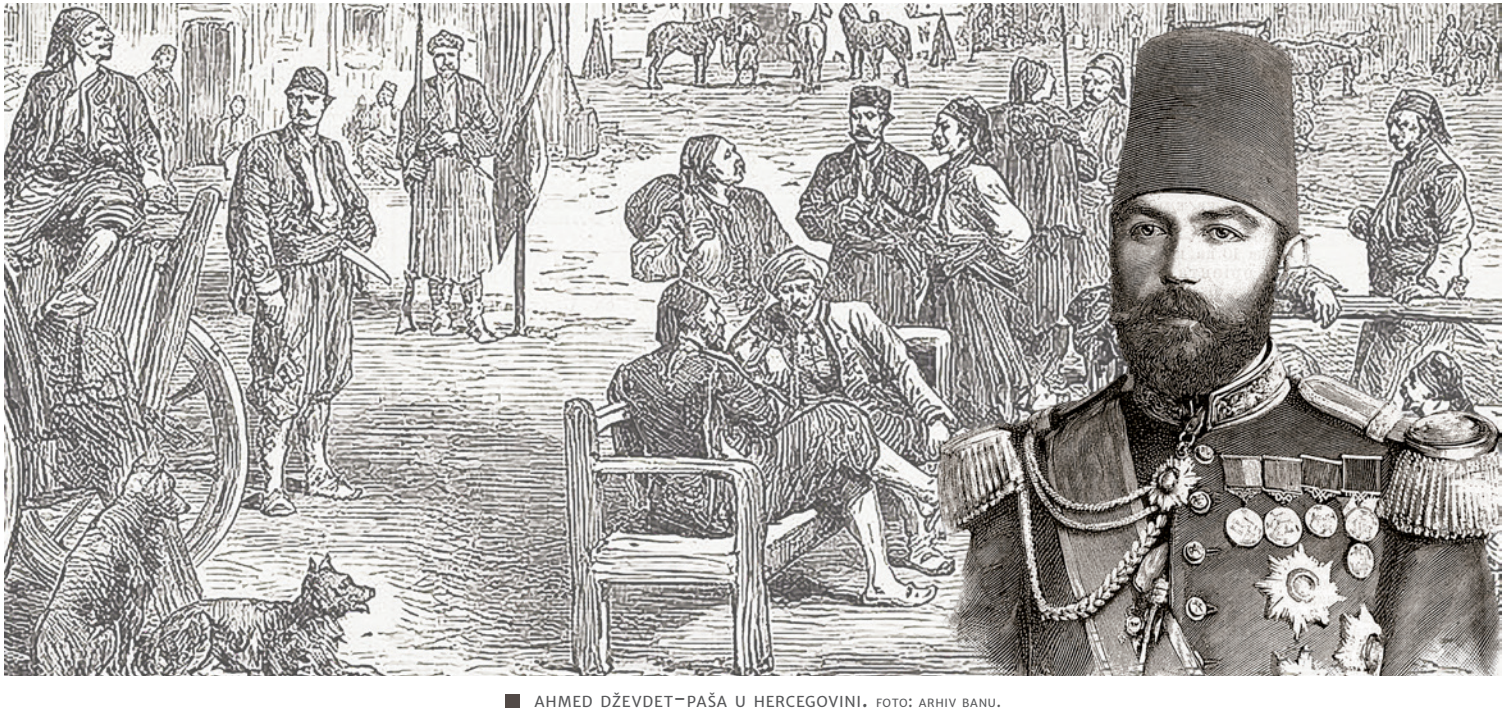
Od sredine XIX stoljeća već je Omer Lutfi-paša uvidio da hrišćansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini zbog spriječavanja gradnje crkvenih zdanja odlazi u susjednu Austriju ili Srbiju pod izgovorom da obavlja vjerske obrede. Stoga je predložio Uzvišenoj Porti da se pojednostavi dozvola za podizanje crkava i škola, što je na Uzvišenoj Porti bilo prihvaćeno, pa se od 1853. u Bosni i Hercegovini podizao veći broj pravoslavnih i katoličkih crkava, a uz njih često i osnovnih škola. Radovi na podizanju crkava su veoma brzo izvođeni zato što su ih materijalno osim države pomagali Austrija, Francuska, Srbija i Rusija koje su priskakale u pomoć davanjem novca, ali i poklanjanjem školskih i crkvenih knjiga. Za primjerom Austrije, koja je odranije pomagala školovanje svećeničkog kadra bosanskih i hercegovačkih franjevaca, u ovom razdoblju su krenule i Rusija i Srbija.

Evropske velike sile su se sukobile upravo oko Bosne i Hercegovine, pa su s podozrenjem pratile širenje stranih uticaja i nastojale da ih suzbiju, odnosno prate. Austrija je prednjačila jer je prva otvorila Generalni konzulat u Sarajevu, vicekonzulat u Mostaru i konzularne agencije u Banjaluci, Tuzli, Livnu i Trebinju. Za njom je odmah krenula Francuska, a potom Engleska i Rusija. Otvarajući konzulate i tamo gdje nije bilo njihovih podanika i trgovaca, velike sile su pokazale da su Bosna i Hercegovina u mnogo njihovih planova. Uništenjem ili uklanjanjem bosanskog i hercegovačkog plemstva i prvaka i zavođenjem administracije u Bosni i Hercegovini kojom se neposredno upravljalo iz Istanbula, Bosna i Hercegovina u većoj mjeri su postale predmet njihovog interesiranja, i računa, a Austriji su u suštini bila otvorena vrata za širi i agresivniji rad u tim pokrajinama jer su one već od 1853. postale

[11] AB iH S, AUGK S, 292/1860, Dembicki Generalnom konzulatu. Livno, 6. april 1860.

mnogo vezanije za buduće imperijalne planove Austrije negoli dvije ili tri godine ranije. Ovi planovi su bili donekle usporeni uspješnim rješavanjem agrarnih odnosa *Saferskom naredbom* i vrlo umješnim rukovođenjem valije Šerifa Osman-paše, da bi u *velikoj istočnoj krizi 1875.-1878*. bili ostvareni austrijskom okupacijom Bosne i Hercegovine.

Aali-paša je upoznao austrijskog internuncija kako je Ahmed Dževdet-efendija koji je upućen u Bosnu kao ispomoć valiji prilikom sprovođenja reformi razborit, uviđavan i pametan čovjek. Već po dolasku u Hercegovinu predložio je Uzvišenoj Porti da novčano podrži gradnju crkava, na što je izdvojeno 50.000 pjastera. I internuncij je bio obaviješten o tome da su prilike u Hercegovini poboljšane mjerama koje je provodio Dževdet-paša. Osmanski ministar je predložio internunciju da u Bosnu uputi jednog čovjeka, samo ne Slavena, koji je sposoban objektivno posmatrati prilike, i to kao slučajni putnik koji ne bi ničim izazvao sumnju i podozrenje, kako bi prosudio prilike i razgovarao sa Dževdet-pašom i valijom.[12]



AHMED DŽEVDET–PAŠA U HERCEGOVINI. FOTO: ARHIV BANU.

[12] HHStA W, P.A. XII/Türkei, K 81, Internuncij Rechbergu. Konstantinopolj, 18. prosinac 1863. ; Narodne novine, 13. veljača 1864; Narodne novine, 29. travanj 1864.

Naše predstavke, izvijestio je austrijsku vladu austrijski generalkonzul, osmanske vlasti ne uzimaju u obzir, ili nastoje da ih se zaobiđu na taj način što poriču činjenice i događaje, kao da se nisu ni dogodili. Tako je na zahtjev Dalmatinskog Namjesništva bosanska vlada bila zamoljena da suzbije razbojništva na dalmatinsko-bosanskoj granici, odnosno da sudjeluje u potjerama koje su organizirane na austrijskoj strani. Ubrzo je odgovoreno da su razbojnici Austrijanci, a ne osmanski podanici, čime je bosanska vlada vjerovatno pretpostavljala da je izvršila svoju obavezu. Pa i „naša zaštita nad katoličkim interesima u Bosni i Hercegovini od nekog vremena je postala osmanskim vlastima veoma tegobna".[13] On je to obrazložio time da valija često putuje u razne dijelove pokrajine, da se poduže zadržava, da je zaokupljen izgradnjom novih naselja, isključivo za muslimansko stanovništvo, da se ta naselja podižu uz austrijsku granicu, u „njegovom pokušaju da tim naseljima da izazivačku notu, utvrđujući ih zemljanim bedemima. Osim toga, tome treba pridodati i nagovještaj podizanja tvrđavica u Hercegovini i duž dalmatinske granice, uz vidan porast fanatizma muslimanskog stanovništva i nadmenog ignoriranja, koje se penje do arogancije". Generalkonzul Jovanović je dalje tvrdio da su ovim mjerama bosanskih vlasti već bili ugroženi najvitalniji interesi austrijskog pograničnog stanovništva u Dalmaciji i Hrvatskoj „pa viši politički interesi jedva da bi mogli to snaženje muslimanskog fanatičnog elementa prikazati poželjnim". Osmanska vlada stalno poziva na strpljivost austrijske vlade, ali se na to nije trebalo obazirati pošto bi se, po Jovanovićevom mišljenju, oni opet osilili ako bi se osjetili moćnijim. „Sada se čini da su se Turci popravili samo zato što nemaju moći da isto onako, ili još grublje, nastupe kao u vrijeme svojih osvajačkih ratova". Da bi potkrijepio ovo stanje u Bosni, on je naveo da je uprava zemlje u cjelini loša, pa su austrijski konzularni agenti zatrpani tužbama protiv osmanskih vladinih organa. Medžlisima su većinom upravljali neki fanatični šereti koji su uglavnom potjecali iz najstarijih i najmoćnijih porodica u provinciji. „Njihove presude su se mogle kupiti podmićivanjem". Sarajevski trgovački sud, tuđaret-medžlis, sasvim je neaktivan, prvo, zbog nedovoljnog broja članova, drugo, zbog komocije predsjednika, kako on sam priznaje, zbog nedovoljnog stručnog znanja. Slično je i sa predsjednikom krivičnog suda, tahkik-medžlisom, koji je, uistinu, vrlo radin, ali u najvećoj mjeri, fanatičan čovjek, koga okružuje veći dio isto tako fanatičnih, neznaosoba, ili nijemih članova. Ako bi se i postiglo zadovoljenje, kao što je bio slučaj u procesu protiv braće Baja, pošto ubice nisu bile otkrivene, pa je određena krvarina od 60.000 groša, presuda ne bi bila izvršena, pod raznim izgovorima ili otezanjem u nedogled.

Generalkonzul Jovanović je istakao i sporost vlasti oko izdavanja dozvola za podizanje crkvenih kuća, i naveo

[13] HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, K 157, Potpukovnik Jovanović grofu Rechbergu. Sarajevo, 20. novembar 1863.

primjer Tolise. Kad su bosanske vlasti provjeravale generalkonzulovu pritužbu ustanovljeno je da su nesporazumi oko dozvole za gradnju crkve u Tolisi ipak nastali zbog neriješenih zemljišnih pitanja, a nikako zbog toga što su se osmanske vlasti tome protivile.[14] „Naše predstavke i najdobronamjernije savjete osmanske vlasti ne uzimaju u obzir i pokušavaju da ih se oslobode tako što se činjenice poriču, kao da ih nije ni bilo". Naveden je primjer da je Namjesništvo Dalmacije zamolilo bosansku vladu da suzbija razbojništva na dalmatinskoj granici. Poslije istraživanja, bosanska vlada je odgovorila da su razbojnici o kojima je riječ, Austrijanci, a ne Turci, čime je bosanska vlada okončala ovaj spor. Pa i putevi, za koje valija Šerif Osman-paša pokazuje posebnu brigu, grade se „na nepravičan i, sa gledišta ekonomije, neprihvatljiv način". Na izgradnju puteva natjeruju se okolni radno sposobni stanovnici, pa i iz udaljenijih sela, bez obzira na godišnje doba, tako da su morali zapostavljati svoje neodložne radove u polju.[15] Očevidno je austrijski konzul, podnoseći ovakve prigovore, bio nedovoljno uvjerljiv i austrijskoj vladi; jer su u izvještajima ostalih konzula iz Sarajeva nesumnjivo drugačije opisane prilike u Bosanskom ejaletu.

Vjerovatno potaknut izvještajima Generalnog konzulata iz Sarajeva, internuncij je izvijestio Rechberga da nema ni jedne provincije u Osmanskom carstvu, i to već više godina, da mora o mnoštvu predmeta raspravljati na Uzvišenoj Porti, kao što je Bosna, a nema ni za osmanske ministre omraženijeg predmeta od onoga koji se odnosi na Bosnu. Čim počnu razmatrati te predmete, osmanski ministri postaju razdražljivi i nastoje da raspravu što prije okončaju obećanjem „da će se to riješiti na zadovoljavajući način". U jednom izvještaju, potpukovnik Jovanović je čak tvrdio da „politika osmanske vlade u Bosni, koja se ogleda u provedbi prema hrišćanima, šteti na prvom mjestu našim interesima u Bosni".[16] S obzirom na saznanja koja su ministri Uzvišene Porte imali o austrijskim namjerama prema Bosni i Hercegovini, bilo bi nelogično drugačije ponašanje osmanskih ministara. Engleski konzul je iz Sarajeva izvijestio svoju vladu o prilikama u Bosni, kao što su to, uostalom, činili i drugi konzuli. On se osvrnuo na austrijsko viđenje prilika u ovoj provinciji. Izvještaji austrijskog konzula zasnivali su se „na prirodnoj borbi osmanskih vlasti da se suprotstave austrijskom utjecaju u svojoj zemlji" i pokušaju austrijskog konzula da skrši to suprotstavljanje, kao i da preuveličava teškoće na koje tom prilikom nailazi. S obzirom na to upadalo je u oči austrijsko ubrzano

[14] ABiH S, AUGK S, Vicekonzulat Brčko, Res. No. 15, Generalkonzulatu. Tuzla, 20. mart 1864.; ***Narodne novine***, 19. kolovoz 1864. „Ne mogu ovdie mukom mimoići osim darežljivosti puka, plemeniti dar čestitoga Raum-bega, Brčanskog gospodara, koi priskoči u pomoć gradjevini cerkve sa 60 osmakah troverstne hrane, naime pšenice, kukuruza i ječma. Na ovom liepom daru iskrena mu budi hvala..."

[15] HHStA W, P.A. XXXVIII/GK S, K 157, Potpukovnik Jovanović Rechbergu. Sarajevo, 20. novembar 1863. godine.

[16] HHStA W, P.A. XII/Türkei, K 81, Internuncij Rechbergu. Konstantinopolj, 16. prosinac 1863. godine.

istraživanje geografskog položaja Bosne i Hercegovine. I Šerif Osman-paša i potpukovnik Jovanović uvijek su doticali ovu temu u razgovoru s engleskim konzulom, pa je konzul upravo iz tih razgovora izveo taj zaključak.

U razgovoru sa stranim diplomatama bosanski valija nije krio da je „austrijska politika unijela konfuziju i nered u Bosni". Konzul je isticao da osmanske vlasti hoće hrišćanske pojedince koji godinama žive u Bosni, i koji su se iznenadno i neočekivano pozivali na svoje austrijsko podaništvo, da oporezuju kao i druge poreske platiše, ili da se isele iz Bosne. U tome je nastao spor. Nije bilo sumnje da su na granici Bosne i Dalmacije živjele hiljade porodica austrijskog porijekla, i koje su se orodile s podanicima sultana. Njihovi potomci su tvrdili da su državljani Austrije i ustrajavali su na tome da, kao austrijski podanici, ne podliježu osmanskim zakonima. Zato je svaki pojedinačni slučaj koji se ticao austrijskih podanika predočavan osmanskim vlastima vrlo energično. Inače je Austriji odgovaralo da u Bosni ima veći broj svojih podanika zbog dalekosežnijih osvajačkih ciljeva koje je imala prema ovoj osmanskoj provinciji.

Osim toga, austrijski generalkonzul je bio vojno lice, kao što su, uostalom, i svi konzularni agenti, i on nije imao, po Holmesovom uvjerenju, iskustva u vođenju konzularnih poslova. „Zato je on nastojao da se predmeti rješavaju u skladu s vojnim viđenjem, brzo, pa kad mu to ne bi polazilo za rukom, gubio je strpljenje pa time i šansu da radi sistematično". Njegovi izvještaji puni su žalbi kako osmanske vlasti austrijske podanike hapse bez razloga, da ima mnogo teškoća kad se raspituje o uhapšenim, da se na njega gleda s podozrenjem kad podnese žalbe u ime hrvatskog bana koje se tiču osmanskih neregularnosti na granici. Uvijek je nailazio na obrazloženje, prema njegovim riječima, da su prigovori bez osnova, ali je bio uvjeren da osmanske vlasti „ohrabruju hajdučiju na granici". Jovanović je, štaviše, kazao Holmesu da je izvijestio internuncija i ministra inostranih poslova o stanju austrijskih interesa u Bosni i da je na njima da odluče o daljem toku politike.

Holmes je uočio, i u tome je bio u pravu, da se „političko ponašanje Austrije skoro uvijek svodilo na to da uvjeri Turke da će ona iskoristiti prvu povoljnu priliku da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu i da je nominacija potpukovnika Jovanovića prvi korak ka tom cilju". Na ovakav zaključak Holmes je došao zbog toga što je potpukovnik Jovanović vojno lice, da su po dolasku u Sarajevo konzulatu pridodata dva inžinjera, uglavnom generalštabni oficiri. Ovi inžinjeri su obilazili Bosnu, skicirali puteve, upotpunjavali vojne mape. Tokom rata u Hercegovini, Holmes je izvještavao svoju vladu, da su osmanske vlasti bile nezadovoljne radom austrijskih pograničnih organa koji su hrabrili pobune u Osmanskom carstvu i Hrvatskoj. Bosanske vlasti su posebno nezadovoljne upravo nastojanjem austrijskih vlasti da hrišćansko stanovništvo uz granicu prikažu austrijskim podanicima za koje osmanske vlasti, kao svoje podanike, smatraju da nisu ništa drugo do raja. Da su i centralne vlasti u Istanbulu počele utvrđivanje stvarnog položaja stanovnika uz granicu proizilazi i iz rada Ahmed Dževdet-paše u Hercegovini.

Ahmed Dževdet-paša je istraživao pitanje stranih podanika u hercegovačkim gradovima, koji stalno žive na osmanskoj zemlji, pa su u posljednje vrijeme, vjerovatno na poticaj austrijskih vlasti, tvrdili da su Austrijanci. Holmes je primio izvještaj vicekonzula o radu Dževdet-paše u Hercegovini. „Na granicama sa Dalmacijom, Dževdet-paša je postupio sa jednakom energijom, on je utvrdio prava nekih Turaka na zemlju koja je bila oteta od Dalmatinaca i sada su dužni da plaćaju rentu na nju". Granična linija između Dalmacije i Hercegovine na dijelu distrikta Ljubuški nije nikako bila omeđena, nego se to utvrđivalo po nizu malih karaula na kojima su upravo završavani građevinski radovi upravo krajem 1863. godine.[17]

Austrija se tome snažno protivila, ali, kako je Dževdet-paša sâm primijetio, austrijska vlada nije namjerno imenovala svoje članove koji su trebali doći na zakazani sastanak sa osmanskim izaslanikom, na kojem je trebalo raspraviti granična pitanja, na koja se godinama čekalo samo radi toga da bi imala razloga za stalno poticanje tog pitanja, pa je Uzvišena Porta morala tako postupiti radi „odbrane svojih interesa". Osim toga, Dževdet-paša je utvrdio da se „više od šezdeset porodica koje su bile dobile austrijsku zaštitu, vlastitom saglasnošću vratile pod osmansku zaštitu". I to je razgnjevilo Austrijance. Potpukovnik Jovanović je rekao Holmesu da je on sprečavao takav netolerantan postupak i da je uložio protest. „Paša mu je odgovorio da će izaslanik pokušati još jednom raspraviti taj spor, te će teškoće biti otklonjene". Pozivajući se na „svoje kolege u Sarajevu" Holmes je zaključio da stanje u Bosni još zadugo, zapravo godinama, neće biti mirno, u prvom redu zbog velikog siromaštva do kojeg je došlo zbog goveđe kuge i slabih ljetina.[18]

Osim učestalih protesta, austrijske vlasti su preduzimale i druge vidove kako bi stanje u Bosni činilo nepodnošljivim. Početkom 1864. godine, austrijski konzul u Beogradu Vasić izvijestio je internuncija u Istanbulu o pripremama ustanka u Bosni. Naše ravnice i brda su pokrivene snijegom, rijeke okovane ledom, tako da su, piše Vasić, trgovački drumovi neprohodni, a trgovačku karavani su zaustavljeni tamo dokle su stigli. Tako su i krajevi između Austrije i Osmanskog carstva iznenada pretvoreni u snježna brda i ravnice, pa su i transporti oružja iz Srbije za Bosnu prestali. Ali mi imamo u Beogradu jedan Komitet čiji je zadatak objedinjavanje priprema za podizanje ustanka u Bosni. Sad-zasad ovaj Komitet ograničava svoj rad samo na one dijelove Bosne uz rijeku Savu i na uže granično područje

[17] HA Z, Presidijalni spisi, sv. 474, 1861, cat. X/1 1. Miljević Vojnom i civilnom namjesniku Dalmacije Lazaru Mamuli. Metković, 10. prosinac 1863.

[18] HHStA W, P.A. XXXVIII/GK S, K 157, W. R. Holmes. Bosna Saraj, 21. prosinac 1863. godine.

uz Srbiju i Crnu Goru. Cilj im je da pridobiju stanovništvo za plan ovog Komiteta, da osposobe domaće ljude da vode ustanak i da osiguraju dovoljnu količinu oružja i municije u kraju u kojem bi mogao početi ustanak. Orešković vodi popis ličnosti, popis skrovišta u kojima se smješta oružje i municija, ali, ipak, broj pušaka ne prelazi hiljadu komada.[19] Austrijski internuncij je bio podrobno obaviješten o ovim tajnim planovima, pa je o tome obavijestio Rechberga-Rothenlöwena 22. januara 1864., ali ne i osmansku vladu.[20] Inače je kod srbijanskih političara postojalo, i to već godinama, uvjerenje da će se hrišćani u Bosni i Hercegovini, na poziv Srbije, u svako doba dići na ustanak.[21]

Pripremanje ustanka u Bosni nastavljeno je i u 1863. godini. Prema izvještaju advokata Brlića iz Slavonskog Broda, biskup Strossmayer je izjavio da će krajem decembra 1863. biti prebačene 273 puške u Bosnu i 162 u Poljsku. Ove puške je biskup kupio prilikom svog posljednjeg boravka u Belgiji. Prebacivanje oružja iz Austrije u Bosnu bit će izvršeno bez ikakvih teškoća, pisao je Brlić Oreškoviću, „jer sam u vezi toga s odgovarajućim u vezi". Oružje će biti primljeno na bosanskoj obali i u to će biti „uključena samo trojica naših ljudi". Ona trojica Srbijanaca koja su od naše vlade poslana u Bosnu, da bi ispitali raspoloženje naroda, izvijestili su Brlića da su prije četiri dana prešli granicu.[22] Već 23. decembra 1863., Brlić je izvijestio Oreškovića da ga je povjerljiva osoba obavijestila da osmanske vlasti strogo paze na ubacivanje u Bosnu jedne pošiljke belgijskih pušaka, dakle, onih koje „sam ja preuzeo i prevezao u Bosnu". Iz tih razloga je pozvao povjerenike da odmah puške sklone u brda, pa je obustavljeno dalje prebacivanje oružja.[23] Ali-paša je upoznao internuncija s tim da su osmanskoj vladi poznate činjenice u vezi s djelovanjem slavenske propagande među hrišćanskim podanicima Uzvišene Porte u slavenskim provincijama, posebno u Bosni, i upravo su poduzete mjere za razoružavanje, ali da se i na ove mjere vlasti pojedini konzuli, uglavnom slavenskog porijekla, još uvijek žale i proglašavaju ih „turskim fanatizmom". Ovo djelovanje slavenske propagande u osmanskim zemljama ima krajnji cilj „uspostavu jednog slavenskog carstva između Jadranskog mora i Dunava". Dok se o „sjaju jednog takvog, na nacionalnom principu zasnovanog carstva, mnogo brblja u narodu", dotle se islam osuđuje na propast, a sve to podržavaju Francuska i Rusija. Ovo djelovanje ipak ima malo uspjeha, ali se spletkarenje i zastrašivanje nastavljalo posebno u Hercegovini.

---

[19] HHStA W, P.A. XII, Türkei, K 83, Vassitsch Prokesch Osten. Beograd, 13. januar 1864.

[20] HHStA W, P.A. XII, Türkei, K 83, Internuncij Rechberg und Rothenloewen. Konstantinopolj, 22. aprila 1864.

[21] G. Jakšić i V. J. Vučković, ***Spoljna politika Srbije***, 342-356.

[22] HHStA W, P.A. XII/Türkei, K 83, Prijepis pisma Brlića Oreškoviću. Brod, 2. prosinac 1863. godine.

[23] HHStA W, P.A. XII/Türkei, K 83, Prijepis pisma Brlića Oreškoviću. Brod, 23. prosinac 1863. godine.

Ni u Crnoj Gori ova ideja nije bila strana, pa je Uzvišena Porta o tome tražila izvještaj od knjaza. Osmanske vlasti su s posebnom pažnjom provjeravale da li se očekuje neka pošiljka oružja iz Belgije ili Francuske preko austrijskih luka, najvjerovatnije preko Dubrovnika, a sve ove vijesti su nagovještavane iz Engleske, koja je sigurno o tome dobro obaviještena. Na osmanskom dvoru su znali i to da u Parizu boravi grof Tabasz-Krasnowski, koji im je bio nepoznat, pa na njega nisu ni obraćali posebnu pažnju; osim njega, bio je tu i Aleqander-Dumas, koji je bio poznat kao začetnik ovog djelovanja, onda, neki Grk po imenu Calzojani, koji je u Napulju uhapšen; u Dubrovniku je bio najrevnosniji ruski konzul Petkovič, koji je djelovao u vojsci na širenju slavenstva sa znanjem, ili bez znanja, ruske vlade.[24] Inače su se u Evropi širile vijesti o slavenskoj propagandi u Bosni, ali i da osmanske vlasti ne poduzimaju svrsishodne mjere na njihovom sprječavanju.[25] Uzvišena Porta je provodila mjere da spriječi dizanje ustanka: krajem februara 1863. ona je, na osnovu podataka o kretanju Oreškovićevih povjerenika, objavila da Srbija namjerava da izazove ustanak u Bosni i Hercegovini.[26]

Pošto su u Bosanskom Ejaletu osnovali svoja konzularna predstavništa: Austrija (1850.), Francuska (1852.), Engleska i Rusija (1857.), to su učinili, nešto kasnije, Italija (1863.) i Pruska (1864.), što je bio znak da su zbivanja u ovoj osmanskoj provinciji bila zanimljiva za politiku ovih država. Naime, kako je pisao ovaj dopisnik, razlozi za otvaranje pruskog konzulata u Bosni ne mogu biti „trgovački interesi" jer ih ona nema u Bosni, pa je pretpostavljao da je stvarni razlog „unapređenje protestantske propagande".[27] Dr. Otto Blau, konzul Kraljevine Pruske u Sarajevu bio je najobrazovaniji među konzulima, a Kraljevina Pruska još nije usmjeravala svoju vanjsku politiku prema Osmanskom carstvu pa su njegovi izvještaji o političkim prilikama u Bosanskom Ejaletu i privrednim i kulturnim odnosima pouzdaniji od izvještaja onih konzula koji su provodili politiku svojih vlada s ciljem pridobijanja jedne od konfesija u Bosni i Hercegovini, prije svih Austrije i Rusije.[28] Kako sam vas već ranije izvještavao, naglasio je Brassier Bismarcku, Austrija je u posljednje vrijeme preplavila Bosnu sa vojnim i civilnim agentima, tako da se i sam Ali-paša uznemirio zbog stvarnih namjera bečkog kabineta. „U ovim okolnostima mora i dr. Blau proširiti svoje djelovanje

[24] HHStA W, P.A. XII, Türkei, K 81, Internuncij Rechbergu. Konstantinopolj, 18. prosinac 1863. godine.

[25] HHStA W, P.A. XII/Türkei, K 81, Internuncij Rechbergu. Konstantinopolj, 18. prosinac 1863.

[26] G. Jakšić i V. Vučković, ***Spoljna politika Srbije***, 175.

[27] ***Narodne novine***, 240. Zagreb 20. oktobar 1864., 2.

[28] Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin (dalje: GStAPK B), H.A. III, (2. 4.1.), II, No 597.

na političke prilike. Ja ću mu dati instrukcije".[29] Pruski konzul je u svom izvještaju od 5. novembra 1864. izvijestio Ministarstvo inostranih poslova da je kompletirao personal konzulata.[30]

Ovaj odsjek historije Bosne i Hercegovine obiluje podacima iz kojih se uočava da je Bosna i Hercegovina bila ona provincija Osmanskog carstva za koju su bili zainteresirani njeni susjedi, ne da bi pomogli njen privredni razvitak ili unaprijedili sistem upravljanja, ili da bi bar pomogli bržem i raznovrsnijem kulturnom uzdizanju, kako su to javno izjavljivali, nego da je što više unutra oslabe podstrekavajući javno ili tajno međusobne vjerske i nacionalne zađevice i podržavajući nemire, sve sa ciljem onesposobljavanja za odbranu. I velike evropske sile su tajno, ili javno, kroz naglašavanje tobože brige za provođenje ili podržavanje reformi, ustvari utirale put svojim dalekosežnijim ciljevima u rješavanju Istočnog pitanja, u čijem je okviru Bosna i Hercegovina šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća bila prva na udaru. Tako su potpirivani unutrašnji nemiri, podsticane vjerske i nacionalne netrpeljivosti, preuveličavani sukobi, pojedinačne pojave oblikovane u općevažeće prilike, prvo, putem listova i časopisa, drugo, ubacivanjem sumnjivih osoba, treće, snabdijevanjem oružjem, četvrto, sačinjavanjem mnogih planova o pobuni hrišćanskog stanovništva i učestalim pregovorima o podjeli Bosne i Hercegovine.

Uzvišena Porta nije imala dovoljno podataka koji su ukazivali na to da je Bosna i Hercegovina u planovima susjeda ubrojana u one njene granične provincije na koje će, prije ili kasnije, proširiti svoje granice. Bilo je više stranih zemalja čiji su se interesi sukobljavali upravo na tom prostoru. Zbog te okolnosti, o Bosni i Hercegovini mnogo je historijskih izvora upravo u diplomatskoj arhivskoj građi, bilo da je riječ o redovnom izvještavanju ili u povjerljivim i strogo povjerljivim dopisima. Pokušali smo ih istražiti i dovesti u vezu s događajima koji su im prethodili, odnosno koji su slijedili, kako bi se uočila njihova povezanost u jednom dužem vremenskom razdoblju.

Osmanske vlasti nisu popravile utvrđenje u Višegradu, „ove za odbranu Bosne tako važne tačke", a tri utvrđenja koja su isturena prema srbijanskoj granici, sasvim su propala. U Višegradu se nalazila posada jačine pola bataljona. Vidljivo su bili oštećeni stupovi mosta preko Drine, tako da je ova „monumentalna građevina, ničim ne uporediva" i dalje sklona propadanju. Put od Višegrada preko Srebrenice do Sarajeva, putnik prevaljuje za četiri dana. Put prolazi kroz uspone i gustu šumu, ali je to bio jedini kraj u Bosni u kojem 1863. nije harala goveđa kuga. U ovom kraju, kao i posvuda u Bosni, seljak je samo zakupac, a zemlja i sva nepokretna i pokretna imovina, te oruđa za obradu zemlje i stoka, pripadaju zemljoposjedniku.

[29] GStAPK B, H.A. III, (2. 4.1.), II, No 515, Brassier Kraljevskom ministru predsjedniku Bismarck-Schönhausenu. Pera, 19. prosinac 1864.

[30] GStAPK B, H.A. III, (2. 4.1.), II, No 515, Dr. Blau Ministarstvu inostranih poslova. Sarajevo, 5. novembar 1864.



SANACIONI RADOVI NA VIŠEGRADSKOJ ĆUPRIJI. FOTO: ARHIV AMA.

„Seljak je izložen na milost i nemilost potlačivanju i samovolji svih vrsta“. Nepravičnost između muslimanskog i hrišćanskog stanovništva ogledala se u zabrani nošenja oružja hrišćanima. „Istina je, doduše, da izuzev pljevaljskog kraja, u koji upadaju Kolašinci radi pljačkanja, na drugim stranama rijetko ima slučajeva razbojništva, ali stanovništvo ima opasnijih i napasnijih neprijatelja: vukova i medvjeda koji u čoporima lutaju šumama i u potrazi za hranom upadaju u sela, većinom osamljena staništa, i predstavljaju stalnu prijetnju za stočni fond”.[31] Ciljevi ovakvih emisara su se nesumnjivo podudarali sa dalekosežnijim planovima ponajviše Austrije prema Bosni i Hercegovini i Osmanskom carstvu.To se uočava u izvještajima potpukovnika Jovanović koji u većini izvještaja u kojima je izvještavao Rechberga o općim prilikama u Bosanskom Ejaletu, sa kojima on, kao predstavnik Austrije, nije bio zadovoljan. Tako je isticao kako bi čovjek na prvi pogled mogao biti sklon da političke prilike u Bosni ocijeni povoljnim i usmjerenim progresu, posebno kada uočava da se u svim pravcima grade putevi, da Uzvišena Porta upućuje civilne i vojne

[31] HH StA W, P.A. XXXVIII/GK S, K 157, Potpukovnik Jovanović Rechbergu. Prijepis izvještaja poručnika Gustava Thömmela Generalnom konzulatu u Sarajevu. Sarajevo, 30. oktobar 1863.; B. Gavranović, ***Bosna i Hercegovina 1853.-187***0., 316-325.

istražitelje, mufetiše, da provjere slučajeve na koje je austrijska vlada ukazivala, Jovanović je ipak procjenjivao da je politika osmanske vlade, „još uvijek nadahnuta fanatičnom mržnjom na hrišćane i naročito je usmjerena na to da ozbiljno prijeti austrijskim interesima u Bosni". U izvještajima drugih konzula prigovori austrijskog generalkonzula su većinom opovrgnuti ili su dovedeni u sumnju.



DIO VIŠEGRADSKE ĆUPRIJE 1890. GODINE PO OKONČANJU SANACIJE. FOTO: ARHIV AMA.

Tako je Holmes, engleski konzul iz Sarajeva u izvještajima o prilikama u Bosni, kao što su to, uostalom, činili i drugi konzuli drugačije ocijenio prilike u ejaletu Bosna od austrijskog viđenje prilika u ovoj provinciji. Kako je izvještavao engleski konzul, izvještaji austrijskog generalkonzula zasnivali su se „na prirodnoj borbi osmanskih vlasti da se suprotstave austrijskom utjecaju u svojoj zemlji" i pokušaju austrijskog konzula da skrši to suprotstavljanje, kao i da preuveličava teškoće na koje tom prilikom nailazi. Upadalo je u oči ubrzano istraživanje geografskog položaja Bosne i Hercegovine. I Šerif Osman-paša i potpukovnik Jovanović uvijek su doticali ovu temu u razgovoru s engleskim konzulom, pa je konzul upravo iz tih razgovora izveo taj zaključak.



VALIJA GAZI OSMAN PAŠA. FOTO: ARHIV BANU.

Bosanski valija je naglasio da je „austrijska politika unijela konfuziju i nered u Bosni". Pri tome, valija Šerif Osman-paša nije ništa zamjerao austrijskom konzulu, jer je s njim bio u dobrim ličnim odnosima; konzul je samo ustrajavao na stavu svoje vlade. Austrijski generalni konzul je isticao da osmanske vlasti hoće hrišćanske pojedince koji godinama žive u Bosni, i koji su se iznenadno i neočekivano pozivali na svoje austrijsko podaništvo, da oporezuju kao i druge bosanske poreske platiše, ili da se isele iz Bosne. U tome je nastao spor. Osim toga, na granici Bosne i Dalmacije živjele su hiljade porodica austrijskog porijekla, ali koje su se orodile s podanicima sultana. Njihovi potomci su tvrdili da su građani Austrijskog carstva i ustrajavali su na tome da, kao austrijski podanici, ne podliježu osmanskim zakonima. Zato je svaki pojedinačni slučaj koji se ticao austrijskih podanika predočavan osmanskim vlastima vrlo energično. To se podudaralo sa austrijskim pretenzijama na osmanske krajeve i Austriji je odgovaralo da u Bosni ima veći broj svojih podanika zbog dalekosežnijih ciljeva koje je imala prema ovoj osmanskoj provinciji.

Austrijski generalni konzul je bio vojno lice, kao što su, uostalom, i svi austrijski konzularni agenti, i on nije imao,

po Holmesovom uvjerenju, iskustva u vođenju konzularnih poslova. „Zato je on nastojao da se predmeti rješavaju u skladu s vojnim viđenjem, brzo, pa kad mu to nije polazilo za rukom, gubi strpljenje i gubi šansu da radi sistematično". Zato su izvještaji austrijskog generalkonzula puni žalbi da osmanske vlasti austrijske podanike hapse bez razloga, da ima mnogo teškoća kad se raspituje o uhapšenim, da se na njega gleda s podozrenjem kad podnese žalbe u ime hrvatskog bana koje se tiču osmanskih neregularnosti na granici. Uvijek je nailazio na obrazloženje, prema njegovim riječima, da su prigovori bez osnova, ali je bio uvjeren da osmanske vlasti „ohrabruju hajdučiju na granici." Jovanović je, štaviše, kazao Holmesu da je izvijestio internuncija i ministra inostranih poslova o stanju austrijskih interesa u Bosni i da je na njima da odluče o daljem toku politike.

Engleski konzul Holmes je uočio, i u tome je bio u pravu, da se „političko ponašanje Austrije skoro uvijek svodilo na to da uvjeri Turke da će ona iskoristiti prvu povoljnu priliku da zaposjedne Bosnu i Hercegovinu i da je nominacija potpukovnika Jovanovića prvi korak ka tom cilju". Na ovakav zaključak Holmes je došao zbog toga što je potpukovnik Jovanović vojno lice, da su po dolasku u Sarajevo konzulatu pridodata dva inžinjera, uglavnom generalštabni oficiri. Ovi inžinjeri su obilazili Bosnu, skicirali puteve, upotpunjavali vojne mape. Tokom rata u Hercegovini, Holmes je izvještavao svoju vladu, da su osmanske vlasti bile nezadovoljne radom austrijskih pograničnih organa koji su hrabrili pobune u Osmanskom carstvu i Hrvatskoj. Bosanske vlasti su posebno nezadovoljne upravo nastojanjem austrijskih vlasti da hrišćansko stanovništvo uz granicu prikažu austrijskim podanicima za koje osmanske vlasti, kao svoje podanike, smatraju da nisu ništa drugo do raja. Da su i centralne vlasti u Istanbulu počele utvrđivanje stvarnog položaja stanovnika uz granicu proizilazi i iz rada Ahmed Dževdet-paše u Hercegovini.



ENGLESKI KONZUL WILLIAM HOLMES. FOTO: ARHIV BANU.

Specijani Portin mufetiš Ahmed Dževdet-paša je detaljno

istraživao prigovore stranih podanika u hercegovačkim gradovima, koji stalno žive na osmanskoj zemlji, pa su u posljednje vrijeme, vjerovatno na poticaj austrijskih vlasti, tvrdili da su Austrijanci. Holmes je primio izvještaj vicekonzula o radu Dževdet-paše u Hercegovini. „Na granicama sa Dalmacijom, Dževdet-paša je postupio sa jednakom energijom, on je utvrdio prava nekih Turaka na zemlju koja je bila oteta od Dalmatinaca i sada su dužni da plaćaju rentu na nju". Utvrdio je i to kako granična linija između Dalmacije i Hercegovine na dijelu distrikta Ljubuški nije nikako bila omeđena, nego se to utvrđivalo po nizu malih karaula na kojima su upravo završavani građevinski radovi upravo krajem 1863. godine.

Austrijski vicekonzul iz Mostara je prvi potaknuo dalmatinske vlasti da osmatraju radove osmanskih vlasti duž granice. Postupajući po tom naređenju, iz Metkovića je upućen izvještaj Lazaru Mamuli, civilnom i vojnom namjesniku Dalmacije, da zaista osmanska vojska počinje sa podizanjem stražarnica i tvrđava. Tako je starješina sela Struga, 4. novembra 1863., izvijestio „da turci grade jedan kvartir za stražu ispod Prologa nasuprot sela Duzine u distriktu Vrgorac", Ideja je potekla od Hafiz-efendije koji je među onsubašama (podanici koji nisu imali austrijski pasoš), koji su odbili da daju adrese stanovnika, postavio 20-30 vojnika da na njih motre. Zatim je počeo graditi jednu građevinu, koja je, ustvari, ličila na običan hambar, a u koju je namjeravao smjestiti vojnike koji su održavali red. Miljević, koji je podnio ovaj izvještaj, tvrdio je da dobro poznaje Hafiz-efendiju; bio je ordonans Ekrem Omer-paše 1861. godine, kod kojeg je zaslužio čin i dobio odlikovanje za hrabrost koju je pokazao prilikom gašenja požara u mostarskoj barutani. Hafiz-efendija je bio nećak Rifat-paše koji je, opet, bio „personifikacija starog osmanskog vojnika po kome poraz i pobjedu određuje kismet". Ta rodbinska veza mu je omogućila da svoje vojničko obrazovanje stekne u Belgiji na državni trošak. Dobro je govorio francuski, i bio natprosječne inteligencije. U više navrata je boravio u Dubrovniku. Volio se hvalisati i sebi pridavati posebnu važnost obavijajući se nekim velom tajnovitosti, te se predstavljao kao osoba koja je imala neku posebnu misiju na granici, o kojoj niko nije smio ništa znati, pa ni Šerif Osman-paša, valija. Pošto je bio brbljiv, pričao je o svemu i svačemu, ne bi mu se baš moglo mnogo vjerovati, zaključio je svoj izvještaj Miljević.[32] Osmanska vlada je pokušavala da sporove na granici prepusti mješovitim komisijama.

Kako sam vas već ranije izvještavao, naglasio je Brassier Bismarcku, Austrija je u posljednje vrijeme preplavila Bosnu sa vojnim i civilnim agentima, tako da se i sam Ali-paša uznemirio zbog stvarnih namjera bečkog kabineta.

[32] HA Z, Presidijalni spisi, sv. 474, 1861, cat. X/1 1. Miljević Vojnom i civilnom namjesniku Dalmacije Lazaru Mamuli. Metković, 10. prosinac 1863.

„U ovim okolnostima mora i dr. Blau proširiti svoje djelovanje na političke prilike. Ja ću mu dati instrukcije“.[33] Pruski konzul je u svom izvještaju od 5. novembra 1864. izvijestio Ministarstvo inostranih poslova da je kompletirao personal konzulata.[34] Konzularni agent u Livnu Dembicki je izvijestio Generalni konzulat u Sarajevu da je izdavanje viza i pasoša koje traže osmanski podanici povezano sa neusaglašenim propisima Austrije i Osmanskog carstva. Naime, austrijska pogranična policija u Dalmaciji je ustanovila da većina osmanskih podanika nema pasoša na francuskom jeziku, „ili uopće nema nikakvih isprava“, kad dolaze u Dalmaciju, i oni im ne čine nikakve smetnje. Međutim, više austrijskih podanika potužili su se konzularnom agentu u Livnu da im osmanske lokalne vlasti traže važeće putne isprave. S obzirom na to da je ova godina, izvještava Dembicki, nerodna, onda mnogo Dalmatinaca, najviše zemljoradnika i stočara, dolazi u Bosnu, da bi se snabdjeli sa živežnim namirnicama i stočnom hranom. Zato je predlagao da austrijska Internuncijatura u Istanbulu isposluje na Uzvišenoj Porti da izda upute lokalnim vlastima kako bi ublažile ove nesporazume.[35] Kontrola na granici je bila neophodna zbog prebjega, koji su iz raznih razloga potražili spas u susjednoj državi. Da su osmanske vlasti počele kontrolirati strance ne samo na granici nego i u unutrašnjosti, uglavnom u gradovima, svjedoči pismo koje su uputili iz Banjaluke Nikola Bilić, Stipan Medija, Anto Rogulić, Božo Glavurdić, Božo Radan, Mato Bikić, Mato Bilić, Pavo Mišković, Mato Kunac, Marko Radan, Ivan Putnik, Jure Lebić i Prokopije Trivunović 25. aprila 1864. Godine: „Gospodin Kajmakam Paša ovdašnji, baš sada nakan je da svi Austrianski podložnici moraju biti Turski, ili da ne mogu da žive ovdje, pa ovo svaki dan nastaje sve više“. Žalili su se na to da „Gospodin Paša traži Pasoš od Austrianski ljudi, pa koji god nema Pasoša, da je kaže i da mora biti Turski podajnik“. Neki su već uzimali osmansko podaništvo kao što je to već učinio „Gjarko potpiso se već za Turskog podajnika, koji kaže da voli biti miran, a Anto Prolić tamo dolazi, koje Turska Vlada traži od njega Pasoš, morao je dati Ćefila za 10 dana da će pasoš od vas doneti, ili mora Turski podajnik biti“.[36] Šketi Hadži Mehmedagi iz Livna je osmanski podanik Ivan Jurinić dugovao 43.000 pjastera, pa umjesto da dug vrati, on se sklonio u Trilj, sinjska pretura. Travnički kajmakam i medžlis su obavili raspravu, utvrdili štetu, i zatražili od konzularnog agenta u Livnu da dužnik izmiri dug, ali to nije učinjeno.[37] Sve su to primjeri povezanosti

[33] ABiH S, AUGK S, K 112, Konzularna agencija u Livnu Generalnom konzulatu u Sarajevu. Livno, 5. avgust 1865.

[34] GStAPK B, H.A. III, (2. 4.1.), II, No 515, Dr. Blau Ministarstvu inostranih poslova. Sarajevo, 5. novembar 1864.

[35] ABiH S, AUGK S, K 103, Na Slavni C. K. A. Konzulatagentiu u Bišche. Banjaluka, 25/13. april 1864.

[36] ABiH S, AUGK S, K 103, Na Slavni C. K. A. Konzulatagentiu u Bišche. Banjaluka, 25/13. april 1864.

[37] ABiH S, AUGK S, K 101, Šerif Osman-paša Generalnom konzulatu u Sarajevu. Sarajevo, 6. ramazana 1280 (14. februar 1864.).

Dalmacije i Bosne koja se morala uvažavati i zbog koje je pogranično stanovništvo održavalo pogranične susrete bilo da posjećuje pogranične pazare i se kraće ili duže zadržavaju u susjednim krajevima kako bi se snabdjeli potrebnom robom ili zadržavali u susjednom području dok bi nastale teškoće lakše podnijeli do nestanka nastalih teškoća. To se posebno odnosilo na stanovništvo Dalmacije.

S druge strane, valija Šerif Osman-paša je poznavao ljude u Srbiji koji su vodili politiku. Na vrijeme je bio obaviješten od svojih tajnih agenata početkom 1864. godine da Srbija prikuplja oružje i da ga dijeli stanovništvu. Šerif Osman-paša je o tome razgovarao sa francuskim konzulom u Sarajevu. Francuski konzul je izvijestio svoju vladu u Parizu, pa je iz Pariza zatraženo objašnjenje od srbijanskog ministra inostranih poslova. Srbijanski ministar je dao uvjerenje francuskoj vladi da su te vijesti neistinite. Šerif Osman-paša je, opet, potvrdio da on dobija provjerene i tačne podatke iz sigurnih izvora upravo iz Beograda te on ne pridaje nikakvu važnost tvrdnjama ministra Garašanina. Da bi spriječio iznenađenje, Šerif Osman-paša je, mimo odobrenja iz Istanbula, naredio formiranje bašibozuka i izdao im naredbu da budu spremni da pođu u rat na prvi poziv. Na to je ejaletska vlada u Sarajevu sazvala ugledne ljude, u prvom redu begove, izložila im sadržaj prikupljenih podataka o tome da Srbija, potpomognuta od stranih država, „svojim prijetećim držanjem predstavlja opasnost za mir u Bosni".[38] U posljednje vrijeme stigao je čak službeni izvještaj brodskog kontumaca Zemaljskoj generalnoj komandi u Zagrebu „o izgradnji utvrđenja u Posavini, a potom i o znatnom gomilanju namirnica tamo u svrhu ratnih priprema protiv Srbije". Slične izvještaje su također objavljivale, „i to velikim dijelom s velikim pretjerivanjima i južnoslavenske novine. Te me okolnosti navode da Vašoj ekselenciji najpokornije javim da su svi takvi glasovi sasvim bez osnove".[39] U tome su prednjačili *Pozor*, zadarski *Il Nazionale, Ostdeutsche Post, Ost und West.* Tako je u *Pozoru*, broj 269. objavljen članak „Bosna" u kojem se nabrajaju zvjerstva muslimana protiv hrišćana i koji bi mogao biti pogodan da se raširi mišljenje da austrijske konzularne agencije posmatraju takvo nasilno ponašanje prema hrišćanima sa hladnom ravnodušnošću.

Međutim, podaci koji su izneseni u tom članku su netačni. „Već je podatak da je hrišćanima, – izvijestio je konzularni agent iz Livna – zabranjeno da se okupljaju u društvo iz osnova lažan, pošto se oni bez i najmanjeg ustezanja okupljaju u privatnim kućama i kafanama i na pijacama u onoliko velikim grupama koliko im se to sviđa. Poslije uklanjanja bivšeg mudira Džemalbega, uživaju ovdašnji hrišćani takvu ličnu sigurnost i mir kakvu nikad nisu

[38] P. Mitrović, H. Kreševljaković, ***Izvještaji italijanskog konzulata***, 64-66.

[39] HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, K 157, Jovanović Rechbergu. Sarajevo, 22. septembar 1864.

uživali, i to zahvaljujući humanim nazorima sada također premještenog mudira Vehbi-efendije". Jedino je istinito da je jedan *turči*n zlostavljao neku hrišćansku ženu, ali se ona oporavila; svi hrišćani koji su morali biti prisutni tom zlostavljanju koje se desilo, nisu htjeli da svjedoče protiv *turčina*, iako ih je Vehbi-efendija pozvao da to učine. Utvrdilo se na sudu da zlostavljanja nije ni bilo i da povrede potiču od toga što ju je zlostavljao njen muž. Isto tako je bio netačan članak u kome je opisano zlostavljanje, pa čak i ubistvo nekog hrišćanina. Riječ je o hrišćaninu koji je, pijan teturajući nabasao na nekog *turčina* koji ga je, zbog toga udario nekoliko puta čibukom po glavi. Pošto je hrišćanin bio pijan, pao je na kaldrmu i povrijedio lice, te ostao neko vrijeme ležeći, potom je ustao i otišao kući. Austrijski konzularni agent Dembicki se raspitivao o ovom čovjeku kod gvardijana i mjesnog starješine, i oba su mu dali najgore mišljenje o ponašanju ovog čovjeka. Neistinito je bilo i to da je ovom događaju prisustvovao sekretar konzularnog agenta.[40] Ovi novinski članci, iako su objavljivali netačne podatke, ipak su kod svojih čitalaca utjecali na stvaranje pogrešne slike o prilikama u Bosanskom Ejaletu. Još jednom je generalkonzul izvijestio grofa Mensdorfa o netačnom izvještavanju o prilikama i ličnostima iz Bosne. Već duže vrijeme, započeo je izvještaj generalkonzul, u *Narodnim novinama* izlaze različiti članci o prilikama u Bosni, koji, umjesto da događaj opišu i analiziraju na objektivan način, dakle, koji odgovara pravom stanju stvari – ustvari o žalosnom stanju stvari, većinom nisu mogli da čine ništa više do da zajedno povežu pojedine, čas izmišljene, čas barokno-drastično ispričane slučajeve i događaje, koji su najčešće zasnovani na pretjerivanju i izvrtanju činjenica, a još češće na „čistoj izmišljotini".

Ova vrsta izvještaja dostigla je vrhunac u najnovijim dopisima pod naslovom: „Glas iz Vojničke krajine".[41] Ti članci su prepuni posprdnih i pogrdnih riječi protiv ličnosti ovdašnjeg generalnog guvernera Šerif Osman-paše i pokušavaju da ga predstave upravo kao tajnog ili javnog začetnika i pomagača svih nepravdi, svih zloupotreba i ugnjetavanja, pa čak i sporazuma s razbojničkim bandama u Bosni, koja stoji pod njegovom upravom. Toj ilustraciji je još pridodana napomena da je Šerif Osman-paša onaj isti čovjek „kog evropski konzulati u Sarajevu uzdižu do zvijezda na nebu zbog njegove civiliziranosti, možda zbog toga što je on tako dobro naučio da raju tako pljačka i gazi da će zemlja – ako bi on ostao još koju godinu dana u Bosni – ostati pusta; ili možda zato što ih (konzule) ponekad poziva na ručak i umije da potroši po nekoliko hiljada žutih dukata, koje je raja svojim krvavim znojem zaradila; ili možda i zato što je on naučio da se lijepo šali s damama iz konzulata".

[40] HHStA W, P.A. XXXVIII, GK S, K 157, potpukovnik Jovanović Ministarstvu inostranih poslova. Sarajevo, 6. 1863; ***Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839–40. Po Jednom domorodcu***. Zagreb, 1842., 5. „Bio jedan Turčin, i jedan Kristjanin Naši ljudi svakoga iz Turske zemlje zovu Turčina, kao što i Turci nemačkog podanika svakoga zovu Švabom."

[41] ***Narodne novine***, 181. Zagreb, 9. avgust 1865; ***Narodne novine***, 182. Zagreb, 10. avgust 1865.

Generalkonzul je zaključio da, ako je ovaj list, na čijim stranicama je objavljena ova paskvila, postavio sebi zadatak da carsko-kraljevskim susjednim zemljama prikaže prilike u kojima žive njihova hrišćanska braća u Bosni i da djela u njihovu korist, onda nikada neće moći odgovoriti tom pohvalnom zadatku s tim i sličnim člancima koji potiču prije iz nečistih izvora lične mržnje ili osvetoljubivosti, nego iz stvarnog stanja stvari, jer na taj način oni upoznaju čitalačku publiku samo s iskrivljenim slikama o ovdašnjem hrišćanskom stanovništvu i mogu samo da nanesu štetu upravo tom stanovništvu.

U više svojih izvještaja, generalkonzul je ukazao na to da bosanska pokrajinska vlada pažljivo prati ono što se objavljuje u južnoslavenskim listovima, poglavito ono što se odnosi na Osmansko carstvo i da nikako nije neosjetljiva. Pa iako se ovi napisi pripisuju autorima kao njihove „lično otrovne i dijelom neosnovana pogrde“, ipak, ovi napisi mogu kod ovdašnjih osmanskih dostojanstvenika i činovnika da izazivaju samo ogorčenje. Njihovo obrazloženje se zasad svodi na to da je to u suštini dio „srpske propagande“. Nije bilo sumnje u to da u Bosni ima malo osoba od kojih bi mogli poticati, posredno ili neposredno, slični dopisi, i oni su se mogli nabrojiti na prste. Osim toga, osmanske vlasti su veoma nepovjerljive prema takvima, pa je lako shvatiti da se, upravo te osobe, uvijek dovode u vezu s takvim tendencioznim dopisima, pa su izložene većem nepovjerenju i neraspoloženju osmanskih vlasti. „Ja svakako smijem, piše generalkonzul, da sebi dozvolim što tako govorim o tim netačnim navodima južnoslavenskih novina bez ikakve bojazni, da se u mene može ma i najmanje posumnjati da sam obožavalac i hvalitelj turskog upravnog sistema i njegove primjene, pošto svi moji dosadašnji mnogi politički izvještaji o ovdašnjim prilikama, koje sam podnio i njegovoj ekselenciji gospodinu feldmaršal-lajtnantu i banu baronu Šokčeviću, sasvim sigurno to mogu potvrditi“.[42] Kako mogu da objasnim, piše austrijski generalkonzul u jednom drugom izvještaju, ovdašnjim vlastima članak u *Agramer Zeitungu* pod naslovom: „Sa bosansko-srpske granice“ u kojem piše da u Bosni opet vlada velika lična i imovinska nesigurnost, da je ovih dana nekoliko austrijskih podanika bilo najstrahovitije zlostavljano, da je nekoliko imućnih seljaka bilo opljačkano i ubijeno.[43] Ovaj i slični članci najnesavjesnije šire alarmantne vijesti prema kojima su pljačkanje i ubijanja u Bosni svakodnevna, i da se nekažnjeno vrše. A potpuno su izmišljeni.[44] U isto vrijeme je uoči Božića podignuto zvono koje je poklonio „cerkvi dolačkoj ovdašnji kajmakam Ahmed-beg“.

[42] HH StA W, P.A. XXXVIII, GK S, K 157, Generalni konzulat za Bosnu Prezidijumu namjesništva u Zagrebu. Sarajevo, 23. avgust 1865.

[43] ***Agramer Zeitung***, 186. Zagreb 9. avgust 1865.

[44] HH StA W, P.A. XXXVIII, GK S, K 157, Generalni konzulat za Bosnu Prezidijumu namjesništva u Zagrebu. Sarajevo, 23. avgust 1865.



SRBIJANSKI AGITATORI SU USPIJEVALI NAGOVORITI NA ISELJAVANJE PRAVOSLAVNO STANOVNIŠTVO UZ SAVU. FOTO: ARHIV AMA.

Zvono potječe iz 1757. godine; naokolo zvona ima ovaj natpis: „Omnia ad majorem Dei gloriam," a ispod toga: „Castelle novi–Joanes Andreas". Zvono je bilo teško 48 oka. Iz Glamoča ga je dobavio travnički kajmakam Abib-paša 1839. godine.

I srbijanska štampa je slijedila tu namjeru, pa je svojim čitaocima donosila vijesti o izmišljenim događajima i ličnostima, o krvavim sukobima pograničnih sela, te se to onda sve pretočilo u političke sukobe; kad na licu mjesta stanovnici sela o kojima se piše, pročitaju te nevjerovatne vijesti, samo se nasmiju, ali kod manje obaviještenih, one stvaraju pogrešnu predstavu i zlu krv i opterećuju obje vlade. Ipak, dr. Blau nije ovakvo pisanje srbijanskih novina pripisao neposrednom utjecaju srbijanske vlade, ali je osumnjičio vodeće ličnosti iz okoline samog srbijanskog kneza da su bili umiješani u njihovo odobravanje i širenje. „Nije prošlo mnogo vremena, piše dr. Blau, kako mi je u povjerenju saopćeno, da je srbijanskom otpravniku poslova u Istanbulu sa zvaničnog mjesta uručen jedan memorandum ministra Garašanina, u kojem se okrivljuje ejaletska vlada u Bosni za ugnjetavanje i nepravilnosti prema hrišćanskom stanovništvu, kao što su razne pronevjere, pravna uskraćivanja i svakovrsna zlostavljanja. Nabrajanje ovih nepravilnosti odnosilo se na događaje iz 1863./64. godine, pa je naveden niz tobožnjih raznih zloupotreba, te da stanovništvo plače da se do neba čuje. Pri tome nije obuhvaćen nijedan srbijanski podanik, nego samo bosanski hrišćanin, to se samo od sebe postavljalo pitanje, da li je, prilikom izrade ovog memoranduma, srbijanski ministar imao druge izvore, izuzev onih koje donose novinske vijesti. Upravo na osnovu tako sročenog memoranduma, po izvještaju dr. Blaua, nije se moglo od osmanske vlade zahtijevati da se otklone nepravilnosti za koje nije sa sigurnošću utvrđeno da su učinjene. Kako se u Istanbulu ovakve vijesti brzo šire, pretpostavljam da vaša ekscelencija bolje zna od mene.

Engleski ambasador iz Istanbula je odmah zatražio od engleskog poslanika u Sarajevu Holmesa da posreduje u slučajevima koji su izneseni u tom memorandumu. „Moj kolega je odmah počeo višemjesečno istraživanje sa njemu poznatom savjesnošću, tragao je za podacima na terenu i u službenim aktima, saslušavao svjedoke o kojima je riječ, i na kraju se uvjerio da se u tom, po njegovim riječima vrlo dotjeranom i redigovanom memorandumu, od prve do posljednje opisane optužbe, odnose se na postupke nižih osmanskih lokalnih vlasti". Sve je to ipak, po mišljenju engleskog konzula Holmesa, stranačko i nedopustivo miješanje u kojima ima „malo istine, mnogo laži i raznih izvrtanja", i dodavanja raznih izmišljotina, samo da bi se proizvelo mnogo mržnje. I pruski konzul dr. Otto Blau je smatrao da za ovaj memorandum srbijanska vlada snosi veliki dio odgovornosti, posebno zbog toga što je

on doveo do vala iseljavanja bosanskih seljaka upravo u proljeće 1864. godine.[45] Iz ispitivanja koja sam ja proveo o tom pokretu seljaka za iseljavanje, izvijestio je prusku vladu dr. Blau, ovo iseljavanje je, ustvari, samo djelimično napuštanje posjeda u Bosni, da bi se u Srbiji zaposjele slobodne oranice koje su više godina ostale neobrađene i uz obećanje srbijanske vlade da doseljenici iz Bosne neće više godina davati dažbine i da će dobiti razne pogodnosti od srbijanske vlade. Govorilo se i to da su srbijanske vlasti objavljivale pismene proklamacije, ali i davale usmena obećanja, najviše stanovnicima pravoslavne vjere u Posavini. Bilo je i drugih motiva za iseljavanje, kao što je: strogost sakupljača poreza, ali se u to sumnjalo, jer su ti motivi bili djelo srbijanskih agitatora, kojih je u to vrijeme bilo dosta u Bosni.

Francuski konzul u Bosni izvijestio je Generalni konzulat u Istanbulu i obrazložio svoje sumnje oko iseljavanja pravoslavnog stanovništva u Srbiju. I njegov izvještaj podudarao se s izvještajima pruskog i engleskog konzula. Pa i sam podatak, piše francuski konzul, da se na osnovu člana VI i XI mogu useljavati u Srbiju samo seljaci iz Bugarske i Bosne, a ne i iz drugih susjednih krajeva, dovoljno potvrđuje zaključke pomenutih konzula. Srbijanski agitatori su uspijevali nagovoriti na iseljavanje pravoslavno stanovništvo uz Savu, organizirali im prijevoz u Srbiju, i to po nekoliko stotina ljudi u isto vrijeme, kako je onda moguće, pitao se pruski konzul, da srbijanska vlada ne vrši nikakav utjecaj na iseljavanje, samo ona to radi prikriveno, pametno, a riječju, javno, ona se od toga ograđuje. To je ustanovio i valija Šerif Osman-paša kad je obilazio ove krajeve, kojom prilikom je svrgnuo omrznutog činovnika za koga se govorilo da je uzrok iseljavanja, i koji nije dozvoljavao vraćanje njihove prodate pokretne i nepokretne imovine. Te godine iselilo se najviše pet stotina glava. Poslije povratka valije u Sarajevo, o iseljavanju se više nije govorilo.

Italijanski konzul Durando je imao nešto drugačije podatke. Pošto je izvijestio italijansku vladu da se skoro svake godine iseli nekoliko bosanskih porodica u Srbiju, a 1865. godine više od četiri stotine osoba, on je naveo i razloge takvom iseljavanju. U prvom redu bila je riječ o neuobičajenoj strogosti prilikom naplaćivanja zaostalih poreza. Iako je Durando u principu bio za to da državni organi uredno skupljaju poreze, ipak je ustanovio i neke nepravilnosti koje nije odobravao. Navodno, bosanske vlasti su podržavale iseljavanje pravoslavnog stanovništva u Srbiju, i to iz krajeva koji graniče sa Srbijom, da bi se „pomalo ti krajevi oslobodili od hrišćana, i da se umjesto njih nasele Čerkezi ili drugo muslimansko stanovništvo". Time bi se prekinula nacionalna povezanost između ove dvije zemlje. I sâm valija je objašnjavao italijanskom konzulu da emigracija nije ništa neobično, „da ima porodica koje prelaze više

[45] P. Mitrović i H. Kapidžić, ***Izvještaji italijanskog konzulat***a, 83-85.

puta iz jedne u drugu zemlju". U pitanju su siromašne porodice koje nemaju ni pokretne ni nepokretne imovine, pa se državi ne isplati takve zadržavati ili sprečavati njihovo iseljavanje. Ipak, valija je zatražio od lokalnih vlasti da sprečavaju emigraciju, ali da ne zadržavaju one porodice čije bi zadržavanje moglo izazvati nemire. Valija je upoznao konzula s tim da srbijanski emisari potiču iseljavanje.[46]

Prelazak granice, skopčan sa pasošima i vizama, s vremena na vrijeme, zadavao je obostranim podanicima velikih neugodnosti. U vezi s izdavanjem viza i pasoša koje upotrebljavaju osmanski podanici, austrijska pogranična policija u Dalmaciji je ustanovila da većina osmanskih podanika koji prelaze granicu nema pasoša sa tekstom na francuskom jeziku, ili nema ama baš nikakvih ličnih dokumenata, ali im oni do sada nisu stavljali nikakvu primjedbu. Međutim, više austrijskih podanika nailazilo je na neugodnosti prilikom prelaska osmanske granice, jer su im lokalne vlasti tražile važeće putne isprave. Kad se još nije znalo kako će ponijeti 1865. godina, pitanje prijema dalmatinskog stanovništva i njihove stoke na prezimljivanje u Bosni, moglo je izazvati teškoće upravo zbog nesporazuma oko viza i pasoša. Na početku ove, 1865. godine, pao je veliki snijeg, koji je suh okopnio, pa je zemlja okorila, jer nisu uslijedile proljetne kiše. Oranje, i inače priprema zemlje za sijanje, nije moglo da se uradi na vrijeme. Suša je trajala sve do 5. juna. „Jedva se može reći da je deseti dio zemlje posijan, i ono što je bilo posijano,se ubrzo sasušilo". Stranovništvo je strahovalo, što je bilo razumljivo u ovakvim prilikama, da će pomrijeti i oni i stoka od gladi. Počele su cijene žitaricama naglo rasti, pa je cijena kukuruza, koji je zimus prodavan po 16 para, narasla na jedan groš. Ali je naglo došlo do promjene: 5. juna pala je obilna kiša, dobrano natopila zemlju, pa su zemljoradnici prionuli na posao, sijali su sve što se moglo sijati, pa i kukuruz kome nije bilo vrijeme za sijanje. Kiše je bilo dovoljno, usjevi su naglo rasli i sve je dobro rodilo, pa i kukuruz, najviše u ravnici oko Zenici i u Posavini. Jedino nije bilo dovoljno sijena za stočnu ishranu koja je u jesen, u Livnu i Duvnu prodavana u bescjenje. Šljive su dobro radile, rodilo je i grožđe, pa je vino bilo odličnog kvaliteta.[47] S obzirom na to da je 1865. godina bila nerodna u Dalmaciji, onda su mnogi Dalmatinci, najviše zemljoradnici i stočari, bili prisiljeni da dolaze u Bosnu kako bi osigurali prehranu za sebe i stoku, pa je Dembicki predložio generalkonzulu da od Uzvišene Porte izdejstvuje naredbu lokalnim vlastima da ublaže ove nesporazume.[48] Međutim, livanjski mudir je obavijestio Dembickog da će pogranična policija pooštriti kontrolu

[46] P. M itrović i H. Kapidžić, ***Izvještaji italijanskog konzulata***, 83-85.

[47] J. Baltić, ***Godišnjak,*** 235.

[48] ABiH S, AUGK S, K 112, Dembicki Generalnom konzulatu. Livno, 5. avgust 1865.

prelaska osmanske granice. Kako je prosuđivao Dembicki, ova mjera se odnosila samo na austrijske podanike. Pošto u Dalmaciji nije bilo pogranične policije, onda su osmanski podanici prelazili nesmetano austrijsku granicu, dakle, bez pasoša i bez viza. A austrijski podanici nisu mogli dobiti *jolteskere*, niti su mogli uplatiti taksu za vize. I pored toga, Dembicki je ponovo procjenjivao da će austrijski državljani iz Dalmacije dolaziti u Bosnu kako bi osigurali hranu za sebe i stoku, i tako potakao da se ovo pitanje hitno riješi.[49]

I na skelama na Savi nisu osmanske vlasti strogo pregledale vize, a ako su izdavali vize, onda su se one vremenski poklapale sa vremenom na koje je izdan pasoš, dakle, godinu dana.[50]



PROPAGANDNA ILUSTRACIJA OKO ISELJAVANJA PRAVOSLAVNOG STANOVNIŠTVA IZ BOSANSKOG ELAJETA U SRBIJU, ZBOG NAVODNE TORTURE ŠERIF OSMAN-PAŠINOG ČINOVNIKA.

[49] ABiH S, AUGK S, K 113, Dembicki Generalnom konzulatu. Livno, 17. septembar 1865.

[50] ABiH S, AUGK S, K 111, Konzularna agencija Brčko Generalnom konzulatu. Brčko, 14. septembar 1865.


Karlstadt
Temeswar
Hermanstadt
Semlin
BELGRADE
Orsova
Ritesu
Statina
Craiova
Widin
Caracal
Pristina
Vizedrina
Melkovat
SOPHIA
Scupi
Durazzo
Elbassen
Ochrida
Stobi
Ishtib
Nicopoli
Salonica
Cavalla
Contessa
Gulf of Contessa
Trani
Bari
Brindisi
Otranto
Gallipoli
Gulf of Drin
Alessio
Meredith
Dulcigno
Avlona
Berat
Capo di Leuca
Klissura
ADRIATIC SEA
GULF OF TARENTO



■ JOHN CARY, KARTA OSMANSKIH PROVINCIJA U EVROPI, GRČKOJ I NA BALKANU. GEOGRAPHICUS – TURKEY EUROPE, J. CARY 1801., SA UKOPIRANOM MAPOM OSMANSKIH POKRAJINA NA TERITORIJI DANAŠNJE BOSNE NA OSMANSKO–TURSKOM JEZIKU.